

Эрбаева Л. К.

**ХІХ КЫЛЫМДЫН АЯГЫ — ХХ КЫЛЫМДЫН БАШЫНДА БАЗАР-КОРГОН
ЖЕРГЕСИНДЕ АЛГАЧКЫ ОРУС КЫШТАКТАРЫНЫН ПАЙДА БОЛУШУ**

Эрбаева Л. К.

**ПОЯВЛЕНИЕ ПЕРВЫХ РУССКИХ ПОСЕЛЕНИЙ НА ТЕРРИТОРИИ БАЗАР-
КУРГАНА В КОНЦЕ ХІХ — НАЧАЛЕ ХХ ВЕКА**

Erbaeva L. K.

**THE EMERGENCE OF THE FIRST RUSSIAN SETTLEMENTS IN THE BAZAR-
KORGON REGION AT THE END OF THE 19TH — BEGINNING OF THE 20TH
CENTURY**

Аннотация. *Падыша өкмөтү Фергана өрөөнүн катарып алгандан кийин Кыргызстандын түштүк аймактары империянын курамына бириктирилген. Жаңы аймактарды империяга биротоло бириктирүү максатында жана ички-саясий жана экономикалык жагдайлардан улам падыша өкмөтү орус дыйкандарын көчүрүү саясатын ишке ашырган. Бул процесс айрым учурларда өз бетинчелик менен коштолгон. Макалада падыша өкмөтүнүн дыйкандарды көчүрүү саясатынын алкагында Базар-Коргон жергесинде ХІХ кылымдын аягында жана ХХ кылымдын башында алгачкы орус кыштактары пайда болуу тарыхы изилдөөгө алынган. Автор тарабынан анын өзгөчөлүктөрүн жана жыйынтыктарын чагылдырууга аракет жасалган. Бул тарыхый процесстин региондун өнүгүүсүндө маанилүү этап болгондугу көрсөтүлдү.*

Ачкыч сөздөр: *падышачылык доор, Базар-Коргон аймагы, орус кыштактары, тарыхы.*

Аннотация. *После покорения Ферганской долины царское правительство включило южные регионы Кыргызстана в состав Российской империи. С целью окончательного закрепления новых территорий в составе империи, а также ввиду внутренних политических и экономических факторов, царская администрация реализовывала политику переселения русских крестьян. Данный процесс в ряде случаев сопровождался самовольными инициативами переселенцев. В статье исследуется история возникновения первых русских поселений в Базар-Коргонском районе в конце ХІХ — начале ХХ века в рамках политики переселения крестьян царским правительством. Автор ставит целью выявление особенностей и итогов этого процесса. Показано, что этот исторический процесс был важным этапом в развитии региона.*

Ключевые слова: *царская эпоха, Базар-Курган, русские поселки, история.*

Abstract. *After the conquest of the Fergana Valley, the Tsarist government incorporated the southern regions of Kyrgyzstan into the Russian Empire. In order to firmly consolidate the new territories within the empire, as well as due to internal political and economic factors, the Tsarist administration implemented a policy of resettling Russian peasants. This process was, in some cases, accompanied by unauthorized initiatives of the settlers. The article examines the history of the emergence of the first Russian settlements in the Bazar-Korgon region in the late*

19th - early 20th centuries as part of the policy of resettling peasants by the tsarist government. The author aims to identify the characteristics and outcomes of this process.. It is demonstrated that this historical process was a significant stage in the development of the region.

Keywords: *Tsarist era, Bazar-Korgon region, early Russian villages, emergence*

Кириш сөз. XIX кылымдын аягында Түркстан чөлкөмүндө анын ичинде азыркы Кыргызстандын аймактарында славян тектүү орустар, украиндер, белорусстар жана немецтердин отурукташа баштагандыгы менен байланыштуу экендиги талашсыз. Базар-Коргон жергеси 1876-1917- жылдар аралыгындагы падышачылык доордо Түркстан генерал- губернаторлугунун Анжиян уездине караган. Падыша өкмөтүнүн административдик саясатына ылайык туземдик же болбосо жергиликтүү калктарды башкаруу администрациянын тартибине ылайык Базар-Коргон участкасынын карамагында болгон. Анткени 1867-жылы кабыл алынган «Жобого» ылайык, 1000-2000 түтүн бир болуштукту, 100-200 түтүн бир айылды түзүүсү белгиленгендиги маалым. Падыша бийлиги орнотулгандан кийин түзүлгөн Анжиян уезди: Каракол, Сарысуу, Кенкол-Каракыр, Көк-Арт, Майлы Сай, Чангет, Айым, Базар-Коргон, Масы, Ноокен, Жалал-Абад болуштуктарынан турган. Мындан улам Базар-Коргон аталышы бул аймактар Россияга кошулганга чейин эле колдонулуп келгендигин белгилөөгө болот. Базар-Коргон участкасына Базар-Коргон, Ноокен, Кокон-Кыштак жана Майгыр болуштуктары кирген[5,10]. 1900-жылга карата Анжиян уездинде 19 болуштук, 115 жамаат жана 2 орус поселкасы болгон[5, 13]. Жери түшүмдүү көчмөндүк жана отурукташкан жашоого ыңгайлуу болгон Фергана өрөөнүндөгү тоо токойлор курчаган, суусу мол бул аймакка падыша өкмөтүнүн орус тектүү дыйкандарды көчүрүү саясатын ишке ашырууда зор маани берилген. 1890-жылдардын башында Орусиянын борбордук губернияларында катуу ачарчылыктын натыйжасында агрардык кризис күчөп кеткен да, Түркстанга өтө көп сандагы кедей оторчулар келишкен. ”Оторлоштуруу толкун сымал жүргөндүгүн эске алып, анын төмөнкү 5 этабын белгилөөгө болот: 1) Орусиянын Борбордук губернияларындагы 1891-1893- жылдардагы ачкачылык менен байланышкан оторлоштуруунун башталышы; 2) 1898-жылдагы Анжиян көтөрүлүшү басылгандан кийин Фергана өрөөнүндөгү коопсуздукту бекемдөө иш чараларынын алкагында оторлоштурууну күчөтүү мезгили; 3) 1906- 1910-жылдардагы агым, П.А. Столыпиндин реформасынын ишке ашыруу мезгили; 4) 1912-жылдагы оторлоштуруудагы жаңы багытка өтүү мезгили; 5) Биринчи дүйнөлүк согуштун башталышы менен башаламан жүргүзүлгөн жыйынтыктоочу мезгили” [1, 173].

Изилдөө натыйжалары. Башка аймактар сыяктуу эле аталган аймакта алгачкы орус кыштактары пайда боло баштаган. Анжиян уездинин Базар-Коргон группасына Александровский, Воздвиженский, Благодатный, Шатрак, Балканский кыштактары кирген. 8-15 кожолуктан турган өзүнчө топторго бөлүштүрүлгөн[2, 263-б.]. Базар-Коргон группасынын курамына Александровка, Воздвиженское, Преображенское, Мариинское, Благодатное, Алексеевка, Шатрак (Ново-Александровка), Балканское кыштактары кирген. Тоолордун өрөөндөрүндө жана капчыгайларында чоң аймакка чачырап жайланышкан конуштар көбүнчө 8-15 кожолуктан турган. Бул аймак бөлүнүп турган, деңиз деңгээлинен бийиктиги 1200-1500метр болгон. Бөлүнгөн жерлерге жайыт катары пайдаланылган тик тоо капталдары да кирген. Бул жерде отурукташкандар дыйканчылык

менен катар мал чарбасы жана балчылык менен алектенишкен[3,77]. Ошол кездеги В.П.Вощинин аттуу автордун изилдөөсүндө бул аймактагы орус келгиндеринин конуштары тууралуу кызыктуу маалыматтар учурайт. Автор бул процесстин оң да, терс да жактарын изилдеп, колонизациянын жергиликтүү калк үчүн экономикалык жана социалдык кесепеттерине көңүл бурган. Аталган автор : “Көгарт өрөөнүнөн бардык жерге ылдый жактан орус конуштары жайылып, алардын келип чыгышына эч кандай шек туудурбаган сыңары Багратионовский, Черняевский, Скобелевский, Отрадное, Бородинский, Кутузовский, Крутые Горький ж.б. ошол сыяктуу эле Благодатныйдагыдай бийиктикте болушунча чачырап кеткен хуторлорду эсепке албаганда, Платовское, Поречье, Гаврилово, Мариинское, Лески, Александровское, Петропавловское, Новоселье, Холмы жана башка кыштактарды көрүүгө болот”[4, 58],- деп бүтүндөй келгин орустардын кыштактарын мисал келтирген. Анын бул изилдөөсүндө келгин дыйкандардын чарбачылыгы сүрөттөлгөнү менен алардын так саны келтирилбеген. Бул конуштардын көбү токой тилкелерин талкалоо менен дыйканчылык жерлерге айландырылган. Аталган автор ага жаны кейип мындай деп жазган: “Тоонун оң жээги менен Чарвактан Арстанбапка чейин ат жолу өтөт, ал эми сол жээкти бойлой бийик жана мөмөлүү дарактардын арасында жайгашкан сулуу, буудай, б.а., орус дыйкандарынын менчиги... Менин биринчи таасирим такыр эле жагымдуу болгон жок: мен, албетте, жок боло турган бакчаларга боорум ооруду; бул жерде айыл чарбасын киргизүү, ал тургай орустук болсо да, мага вандализм сыяктуу сезилди”[4, 58].Автор белгилегендей токойлуу жерлер келгиндер тарабынан жашоого ыңгайлаштырыла баштаган.

Аталган кыштактардын бир тобу убактылуу болгон. Биротоло поселок тибине айлангандары саналуу гана. Алсак Шатрак жана Преображенский поселоктору эл каттоонун жүрүшүндө мындан ары белгиленбегендигин байкоого болот. Маалым болгондой 1919-жылы Фергана областынын бардык орус кыштактарынын дыйкандары Совет бийлигине каршы Монстров жетектеген көтөрүлүшкө катышкан. Ага арналган П.Алексеевковдун Ферганадагы дыйкандардын көтөрүлүшү жөнүндөгү эмгегинде Преображенский, Благодатное, Александровский, Багратионовский, Пожарского, Бугры, Бородинский, Ипатьевский, Зарайский кыштактары эскерилген. Мындан улам басмачылык күрөштөр курчуп турган мезгилде да аталган кыштактар жашап турушкандыгын көрүүгө болот.

“1900-жылы Фергана областында 5 орус поселогу болгон. Ош уездинин Куршаб болуштугунда Покровское поселогунда 186 түтүн, 1150 адам, Наманган уездинин Багыш болуштугунда Успенское поселогунда 76 түтүн , 277 адам, Анжиян уездинин Базар-Коргон болуштугунда Николаевское поселогунда 50 түтүн 277 адам, Анжиян уездинин Жалал-Абад болуштугунда Благовещенское поселогунда 76 түтүн, 281 адам, Спасский выселкасында 20 түтүн, 88 адам, Маргалан уездинин Мархамат болуштугундагы Русское село поселогунда 201 түтүн, 812 адам. Баары 600 түтүн, 2835 киши”[5,20]. Мындан улам Базар-Коргон болуштугунда калкы боюнча кыргыздар үстөмдүк кылышкан. “1908-жылы берилген Фергана облусунун губернаторунун отчетунда көрсөтүлгөн айрым цифраларга да токтоло кетүү зарыл. Мисалы, кыргыздар басымдуулук кылган болуштуктарга төмөнкүлөр кирген. Анжиян ойозунда : Базар-Коргон- 97 процент, Наукент -94 процент, Көк-Арт – 65-процент, Өзгөн 75 процент”[6,64].

Кыргыздардын көчүп-конуп жашоо кечериши келгиндердин жерлерди өз бетинче ээлеп алууларына шарт түзгөн. Андыктан алардын отурукташуусуна караганда көчмөндүк

жашоону улантуулары бийликтер үчүн ыңгайлуу болгон. “Мындай саясатты Анжиян ойозунун Базар-Коргон болуштугунун бир айылында жашаган 140 көчмөн кыргыздардын отурукташууга өтүү жөнүндөгү суранычы, алар сураган 1000 танап жер, 1899-жылы эле Түркстан генерал-губернатору М.С. Духовскийдин буйругу менен казыналык токой чарбасынын карамагына өткөрүлүп берилгендиктен четке кагылгандыгын көрсөтүп турат”[6,322].

Башка аймактар сыяктуу эле түздүк аймактар пахтазарларга айландырылган. Айыл-кыштактардын көбүндө өзүнүн базарлары болгон. Түштүк аймактарда атайын соода менен гана шүгүрлөнгөн кыштактар да калыптанган. Алар отурукташкан элдер менен көчмөн калктар салттуу товар алмашып алганга ыңгайлуу кербен жолдорунун тоомунда жайгашкан. Мындай айыл кыштактарга Арван, Исфана, Өзгөн, Базар-Коргон, Масы жана башкаларды киргизүүгө болот. Белгилүү журналист И.И. Гейер өзүнүн "Туркестан" деген эмгегинде аймакта пахта өстүрүүнү кеңейтүү маселесин чечүү үчүн жеке ишкердик жана өкмөттүн кызыкчылыктарын макулдашууну сунуштаган. Мындан улам Базар-Коргон аймагынын дыйканчылык тилкелерине келгиндерди жайгаштырууга уруксат берилбеген. Себеби пахта аянттарын кеңейтүү зарыл болгон. Бул жагдайды Келгиндер башкармалыгынын өзгөчө тапшырмалар боюнча чиновниги Н. Гаврилов Туркстанга жасаган сапары боюнча жазган отчетунда: “Чет элдиктерди байыткан пахта жана шалы талаалары менен аймактын эң жакшы, эң түшүмдүү, түз жеринде 1906-1910-жылдары орустар отурукташкан жер болгон эмес”[7, 118], -деп белгилеген. Ушундан улам орус келгиндери канатташ Көгарт өрөөнүнө көбүрөөк жайгашышкан. Базар-Коргондун түздүк жерлери пахтазарга мерчемделген. Россиянын өнөр жайы пахта буласына болгон муктаждыгы жогору болсо да жергиликтүү дыйкандарга пайда алып келбеген. Пахтаны сатып алуудагы баалардын төмөндүгү, жогорку өлчөмдөгү кредиттер, ортомчулардын сүткорлугу элдин турмушун начарлатып жиберген. Жергиликтүү ортомчунун иш-аракети бул капитал үчүн белгилүү деңгээлде тескери натыйжа берген: эбегейсиз зор проценттик ссудалар дыйкандардын экономикасын начарлаткан.

Корутунду. Маалым болгондой оторчулук доордо Базар-Коргон аймагында орус кыштактарынын пайда болушу, анда жашаган калктын саны боюнча маалыматтар сейрек. Өз алдынча келип жайгашкан келгиндер тууралуу маалыматтар да аз. Бирок, жери түшүмдүү жаратылышы кооз бул аймака, айрыкча тоо жерлеринде келгиндердин конуштары бир топ эле болгон. Дыйкандардын келиши менен жергиликтүү элдин ортосунда чарбалык байланыштар калыптанган. Бал аарычылык өнүккөн жана жер иштетүүдө тажрыйба алмашуулар жүргөн. Албетте экономикалык жактан мурдагы Кокон хандыгына караганда бир кыйла кубаттуу болгон падышачылык Россиянын үстөмдүгү мезгилинде Базар-Коргон жергесинде өзгөрүүлөр болгондугу талашсыз. Бир катар инсандар болуштук, катчылык кызматтарга тартылышып, бийликтердин жер жерлердеги ишенимдүү адамдарына айланышкан.

Колдонулган адабияттар:

1. Авазов Э.А. Фергана өрөөнүндөгү падышачылыктын көчүрүү саясатынын ишке ашырылуусунун негизги этаптары// Известия ВУЗов Кыргызстана, Бишкек, 2017, - №12.-173, 175-б.
2. Авазов Э.А Падышачылыктын Фергана өрөөнүндөгү оторлоштуруу саясаты жана орус кыштактарынын пайда болушу // Bulletin Jalal-Abad State University. – 2013. – No. 1(27). – P 263.
3. Фомченко А.П. Русские поселения в Туркестанском крае в конце XIX —начале XX вв. (Социально-экономический аспект).- Издательства «Фан» УзССР. Ташкент .-1983. С.77
4. Вошинин. В. Очерки нового Туркестана: Свет и тени русской колонизации. — СПб., 1914. С.58.
5. Обзор Ферганской области за 1900 год. Новый Маргелан ; Скобелев : Тип. Ферган. обл. правления 1901 , с.10,13,20.
6. Кененсариев Т. Кыргызстан оторчулук доорунда (1855-1917).Б.-. 2019.- 64, 322-б.
7. *Отчет по служебной поездке в Туркестан осенью 1910 года чиновника особых поручений при Переселенческом управлении Н. Гаврилова. Спб., 1911 с.118.*

Автор жөнүндө маалымат:

Эрбаева Луиза Калысбековна - Б.Осмонов атындагы Жалал-Абадмамлекеттик университети, Тмаг-1-24 гр. магистранты. тел.: 0707 061 217

Эрбаева Луиза Калысбековна - магистрант группы Тмаг-1-24, Жалал-Абадского государственного университета имени Б.Осмонова, тел.: 0707 061 217

Erbaeva Luiza Kalysbekovna - Master's student of group Tmag-1-24, Jalal-Abad State University named after B. Osmonov, phone: 0707 061 217